

לוחות שניים - כראשונים?

בַּעַת הַהוּא אָמַר ה' אֵלֵי פֶסֶל לָךְ שְׁנֵי לוחות אֲבָנִים פְּרָאשָׁנִים וְעֵלָה אֵלַי הִהָרָה וְעָשִׂיתָ לָךְ אַרְוֹן עֵץ: וְאָכְתָב עַל הַלְחֹת אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל הַלְחֹת הַפְּרָאשָׁנִים אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ וְשָׁמַתָּם בְּאֲרוֹן: (דברים י א-ב).¹

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה פֶסֶל לָךְ שְׁנֵי לוחות אֲבָנִים פְּרָאשָׁנִים וְכָתַבְתִּי עַל הַלְחֹת אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל הַלְחֹת הַפְּרָאשָׁנִים אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ: (שמות לד א).²

מסכת תענית דף ל עמוד ב – יום טוב לישראל

אמר רבן שמעון בן גמליאל: לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים. בשלמא יום הכפורים - משום דאית ביה סליחה ומחילה, יום שניתנו בו לוחות האחרונות. אלא חמשה עשר באב מאי היא? - אמר רב יהודה אמר שמואל: יום שהותרו שבטים לבוא זה בזה.³

מדרש משלי (בובר) פרשה כג – חזרו ונתחדשו אחרונים כראשונים

אמר ר' ישמעאל: שלשה הן שחזרו למקומן: תורה, וישראל, כסף וזהב...⁴ תורה היתה מן השמים, שנאמר: "מן השמים השמיעך את קולו" (דברים ד לו). כיון שחטא ישראל במעשה העגל, נשתברו הלוחות ופרח הכתב למקומו, שנאמר: "התעייף עיניך בו ואיננו כי עשה יעשה לו כנפים כנשר יעוף השמים" (משלי כג ה).⁵ אמר ר' יוחנן: אע"פ שנשתברו הלוחות, חזרו ונתחדשו להם, שנאמר: "בעת ההיא אמר ה' אלי פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים ועלה אלי ההרה ועשית לך ארון עץ" (דברים י א), ומה שכתב בראשונים כתב באחרונים, שנאמר: "וּיִכְתֹּב עַל הַלְחֹת פְּמִכְתָּב הָרִאשׁוֹן אֶת עֲשָׂרַת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֵלַיְכֶם בְּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ בְּיוֹם הַקֶּהֱל וַיִּתְּנֶם ה' אֵלַי" (דברים י ד).⁶

¹ בפסוקים אלה פתחנו גם את דברינו שני ארונות היו בפרשה זו, שם דנו בארון העץ המיוחד שנעשה לכבודן של הלוחות השניים עד שיבוא בצלאל ויעשה את ארון הקבע של המשכן. הפעם נתמקד בנושא של הלוחות השניים עצמם. מה שווה ומה שונה ביניהם ובין הלוחות הראשונים. אפשר לדרוש בנושא זה גם בפרשת כי תשא, שם מסופר העניין בשעת המעשה עצמו, אלא שנתגלגל העניין ובאנו לדרוש בו בפרשת עקב, ספר דברים, שם משה מספר לדור הבנים את אשר אירע. ולא נקיף הכא והתם וניקח מלוא החופניים מדרשים ודברי פרשנים משם (פרשת כי תשא) ומכאן (פרשת עקב) ומכל מקום יאות אחר.

² בנושאים רבים יש הבדלים משמעותיים בין תיאור הדברים בשעת מעשה, בחומשים שמות ובמדבר, ובין תיאורם בספר דברים, כולל סדר הדברים. ודווקא בפסוקים שהבאנו יש דמיון לשוני מדויק למדי, להוציא את נושא ארון העץ שלא נזכר בספר שמות (ראו הערה קודמת). משה מתבקש לפסול לוחות חדשים במקום אלה ששבר ולעלות שוב להר, שם עתיד ה' לכתוב עליהם: "את הדברים אשר היו על הלחות הראשונים אשר שבַּרְתָּ". ובפרשה שלנו אף חוזר הדבר ומאושש במילים: "ויכתוב על הלוחות כמכתב הראשון את עשרת הדברים" (דברים י ד). האמנם? האם היו הלוחות השניים ומעשיהם העתקה מדויקת של הלוחות הראשונים?

³ בחרנו לפתוח במדרש זה (שמצוי גם במסכת בבא בתרא קכ"א ע"א בקשר לדיון בבנות צלפחד ודיני ירושת הבת וכן באיכה רבה פתיחתא לג), העומד בין ט"ו באב ובין שבת זו בה אנו קוראים במעשה הלוחות השניים (או אחרונים). ט"ו באב אחר כולנו וכבר הארכנו לדון בנושא הותרו שבטים לבוא זה בזה שם. עיקר ענייננו הפעם הוא הנושא של מתן לוחות האחרונים שעל פי המסורת וחשבונות העתים חל ביום הכיפורים שבו נסלח סופית לעם ישראל חטא העגל (סדר עולם רבה פרק ו, רש"י שמות יח יג ועוד). בלוחות השניים יש מוטיב מרכזי של סליחה וכפרה ואולי חשוב אף יותר, של ברית חדשה, סגירת מעגל, התרצות ונכונות "לפתוח דף חדש". לא רק התרצות לשעתה, כדברי מדרש דברים רבה ג טו: "א"ר יצחק מן הלוחות שניים ריצה משה את הקב"ה לישראל"; אלא זיכרון, ריצוי ותקווה שנחקקו לדורות בלוח השנה העברי. יז בתמוז מסמל את שבירת לוחות הראשונים וחטא העגל, יום הכיפורים את הלוחות השניים ובתוכם א' באלול בו משה עולה שנית להר ובו נשמעים פעמי ימי הסליחות והרחמים. ראו מדרש אגדה (בובר) שמות פרק לד: "לפיכך נהגו לתקוע שופר בראש חודש אלול, על שם התחלת לוחות האחרונות, שהכריז משה רבינו כאשר עלה על הר סיני, שלא יחזרו ישראל לסיאורן כבתחילה". ובשבת פרשת עקב אנחנו כבר מריחים (ובשנים מסוימות ונדירות גם מברכים) את חודש אלול. ונשאלת השאלה: מדוע נעלם מוטיב הלוחות השניים מסדר תפילת יום הכיפורים? מישהו מכיר פיוט / תפילה כלשהיא בה נזכר עניין זה?

⁴ ישראל, שחזרו וגלו לבבל שמשם באו האבות; מצרים, שכל הכסף והזהב שנצלו בני ישראל את מצרים, חזר למצרים ע"י שישק מלך מצרים כאשר צר על ירושלים (דברי הימים ב יב ט); והתורה, כפי שהוא ממשיך ודורש על שבירת הלוחות ופריחת הכתב. ראו מקור דרשה זו בגמרא פסחים פז ע"ב: "שלשה חזרו למטעתן, אלו הן: ישראל, כסף מצרים, וכתב לוחות... כתב הלוחות - דכתיב ואשרם לעיניכם. תנא: לוחות נשברו ואותיות פורחות". כסף בא והולך ונשים אותו כרגע בצד. האנלוגיה המעניינת היא בין ישראל והתורה והדמיון שלה לגלות. ההגליה של עם ישראל שחזרו למקום ההתחלה של האבות איננה ניתוק גמור. ראו דברינו [עבד שמכרו רבו](#) בתשעה באב שלמרות הכל הברית קיימת. מכאן גם לתורה, ששבירת הלוחות הראשונים לא הייתה גט כריתות גמור. את הנעשה ונשמע אי אפשר לבטל. אפשר רק ללמוד ממנו לקח. ראו דברינו [שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד](#) שקריית שמע היא מודל של נשמע ונעשה, שמתקן את פגימת נעשה ונשמע בחטא העגל.

⁵ כאן משמע שבעקבות שבירת הלוחות פרח הכתב. אבל בירושלמי תענית פרק ד הלכה ה משמע ההפך: "תני בשם רבי נחמיה: הכתב עצמו פרח. רבי עזרה בשם רבי יהודה בי רבי סימון: הלוחות היו משאוי ארבעים סאה והכתב היה סובלן, כיון שפרח הכתב כבדו על ידיו של משה ונפלו ונשתברו". ויש לכך משמעות רבה לגבי טיב מעשהו של משה בשבירת הלוחות.

⁶ הדברים אשר נאמרו במעמד הר סיני, היינו דברות ספר שמות. ראו גם בשמות רבה מז ו: "ויכתוב על הלוחות, מלמד שהראשונים והאחרונים היו שוים". וכך אכן נראה מפשט כל הפסוקים שהבאנו לעיל! בלוחות השניים היה כתוב בדיוק מה שהיה כתוב בלוחות

דברים רבה פרשה ג סימן יז – ראשונים מעשה שמיים, שניים מעשה אדם

"פסול לך שני לוחות" - שאלו את רבי יוחנן בן זכאי: מפני מה לוחות הראשונות מעשה שמיים והשניים מעשה אדם? אמר להם: למה הדבר דומה? למלך שנשא אשה והביא הנייר והלבנר משלו, עיטרה משלו והכניסה לביתו. ראה אותה המלך שזוהי מעשה אחד משלו, כעס עליה והוציאה. בא שושבינה אצלו ואמר לו: מָרִי, אי אתה יודע מהיכן נטלת אותה? לא בין העבדים גדלה? וכיון שגדלה בין העבדים, לָפָה גס בהם. אמר לו המלך: ומה אתה מבקש, שאתרצה לה? הבא הנייר והלבנר משלך והרי כתב ידי. כך אמר משה להקב"ה בשעה שבאו לידי אותו מעשה. אמר לו: אי אתה יודע מאיזה מקום הוצאת אותם? ממצרים, ממקום עבודת כוכבים! אמר לו הקב"ה: ומה אתה מבקש, שאתרצה להם? הבא את הלוחות משלך והרי כתב ידי וכתבתי על הלוחות.⁷

ספרי במדבר פיסקא קא - לוחות שניים של ספיר

וכן מצינו שהספיר של לוחות של משה היה,⁸ שנאמר: "בעת ההיא אמר ה' אלי פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים" (דברים י א). ובמקום אחר הוא אומר: "והלוחות מעשה אלהים המה" (שמות לב טז). ואומר: "ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר". מקיש מעשה למעשה. מה מעשה האמור להלן של ספיר אף מעשה האמור כאן של ספיר.⁹

מדרש תנאים לדברים פרק ה פסוק טז - דברות ואתחנן

"כבד את אביך ואת אמך למען יאריכון ימריך" אם כבודו - למען יאריכון ימריך; ואם לאו - למען יקצרון ימריך, שדברי תורה נדרשין מכלל הין לאו ומכלל לאו הין. "ולמען ייטב לך" - גדולים הן לוחות שניות יתר מן הראשונות. שהשניות נאמר בהן "טוב", שנאמר: "ולמען ייטב לך"; והראשונות לא נאמר בהן טוב.¹⁰

הראשונים שמשם שבר. מוטיב פריחת הכתב המוזכר במדרש הוא נושא בפני עצמו, אך יש לו השלכות ונגיעה לנושא שלנו שנראה בהמשך. כפשוטו, מדרש זה מחזק את הדעה שכתב הלוחות השניים היו בדיוק כמו בראשונים. לא רק במהות ובתוכן, כי אם גם במיילים (בדברים) עצמם. ורמב"ן (שמות לד כח) רואה הקבלה רחבה יותר: "כי כל המעשה אשר היה בלוחות הראשונות ירצה לשנותו עמהם בלוחות השניות. ואין ספק שעשה כן ... כי היה ענין הלוחות השניות ככל ענין הראשונות במכתב אלהים ובימים שעמד שם לפני השם, שלא יחשוב שכבר למד התורה בפעם הראשון, ולא יצטרך עתה לעמוד שם הרבה". אך היא הנוגת, האם כאשר אדם לומד פעם שנייה, קורא את אותו הטקסט פעם נוספת, שונה את משנתו, האם לא יתחדשו לו דברים? האם כל חזרה איננה מקפלת בתוכה בהכרח תובנות חדשות?

⁷ הכתב, המכתב והדברים הם אותם דברים. חזר הכתב, אבל לא למקומו הראשון. הלוחות הראשונים הם מעשה גבוה והלוחות השניים מעשה בשר ודם. אם כתוצאה ממעורבות השובטין (משה) כפי שמדגיש מדרש זה ורבים אחרים ואם כתוצאה מהיחסים הישירים בין המלך ואשתו. ראו דברים רבה ג יב: "נשברה החבית נשברה לסרסור. אמר לו הקב"ה: אתה היית סרסור ביני לבין בני. אתה שברת אתה מחליף" וכן במדרש זוטא - קהלת (בובר) פרשה ז עד כדי נזיפה ממש: "אל תבהל ברוחך לבעוס. זה משה. אמר לו הקב"ה למשה: אתה כעסת, אתה השלכת, אתה שברת, אתה תחליף ... פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים". לעומתם, ראו תוספתא מסכת בבא קמא (ליברמן) פרק ז הלכה ד, בלי שושבין בכלל: "בלוחות הראשונים הוא אומר: והלוחות מעשה אלהים המה וגו', ובשניות: והלוחות מעשה משה והמכתב מכתב אלהים. משלו משל: למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שקידש את האשה. הוא מביא את הלבנר ואת הקולמוס ואת הדיו ואת השטר ואת העדים. קילקלה, היא מביאה את הכל. דייה שיתן לה המלך כתב הכר יד שלו". בין כך ובין כך, הלוחות השניים הם מעשה קידושין שני.

⁸ ניתן לקרוא משפט קצת קשה זה באחת משתי אפשרויות. האחת, שהספיר של הלוחות הראשונים היה של משה, מה שמתאים לדרשות רבות אחרות שמשם העשירי מפסולתן של הלוחות הראשונים (נדרים לח ע"א, ירושלמי שקלים ה ב, שמות רבה מו ב ועוד). השנייה, שהלוחות של משה, היינו הלוחות השניים היו עשויים (גם הם) מספיר. האפשרות השנייה נראית יותר עפ"י המשך הדרשה. ראו מדרש ספרי במדבר (האראוויטץ) עמ' 68 שדן בעניין.

⁹ ויילקוט שמעוני פרשת עקב רמז תתנד הלשון ברורה עוד יותר: "אמר רבי לוי בשם רבי תמא בר חנינא: מתחת כסא הכבוד הראה לו הקב"ה למשה את המחצב, שנאמר: ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר. וכתב ביה: והלוחות מעשה אלהים. ועליו נאמר: תמשילהו במעשי ידיך (תהלים ח). אמר לו הקב"ה: חצוב מכאן שני לוחות אבנים כראשונים. מה הראשונים ארכו ו' טפחים ורחבן ג' אף אלו כן. מה הראשונים של סנפירינן אף אלו. מה אלו נתנו בפומבי אף אלו נתנו בפומבי". בניגוד למדרשים (ולהלן גם פרשני המקרא) המדגישים את ההבדל בין לוחות ראשונים לשניים בחומר עצמו (את פשט הפסוקים ניתן לקחת לכאן או לכאן), עפ"י מדרש יחידי זה, אין הבדל. שניהם מושתתים על אותו בסיס. כאשר משה בא לחצוב את האבן של הלוחות השניים עליהם יחקקו עשרת הדברות מחדש, הוא לוקח את המחצב מאותה לבנת הספיר שהייתה כל שנות השעבוד תחת כסא הכבוד. גם אם הלוחות השניים הם מעשה אדם, הם נלקחים כראשונים מלבנת הספיר שתחת כיסא הכבוד המסמלת את השעבוד והסבל האנושי. ומי לוקח אותם? משה. אותו משה שכאשר ראה את סבל ישראל לא היה יכול להבליג ואמר "והצל לא הצלת את עמך" וזעק את זעקת **אותם הנתונים תחת הבנין**. אותו משה שראה את לבנת הספיר והבין את מלוא משמעותה. ראו דברינו **לבנת הספיר** בפרשת משפטים. אבל להלן נראה שיש שיטה אחרת - מאבן הספיר שלמטה, לא זו שתחת כיסא הכבוד.

¹⁰ מדרש זה נראה תמוה ומפתיע ולכאורה מערבת את נושא הלוחות והדברות. יש אכן הבדלים גדולים בין דברות ספר שמות ודברות ספר דברים וכבר נדרשנו לנושא זה, בחלקו, בפרשת השבוע שעבר, ואתחנן, בדברינו **זכור ושמו בדבור אחד**. שם התעכבנו במיוחד על פירוש אבן עזרא שמפרט את כל ההבדלים בין שני הנוסחאות בתורה של עשרת הדברות והוא תמה על חז"ל שמכלל ההבדלים, ציינו רק את זכור ושמו (ובירושלמי גם שוא ושקר). מסקנתו היא: "כי עשרת הדברים הכתובים בפרשה הזאת (יתרו) דברי השם בלי תוספת ומגרעת ... ועשרת הדברים הכתובים בפרשת ואתחנן הם דברי משה". אבל כל זה בדברות. מה עניין הדברות ללוחות? האם מדרש תנאים זה מבין שדברות שמות היו על הלוחות הראשונים, בעוד שדברות ואתחנן היו על הלוחות השניים? האם ייתכן שיש שיטה ערב "לוחות" עם "דברות" וצריך פשוט לתקן את הנוסח במדרש: "גדולים הן דברות שניות יתר מן הראשונות וכו'?"

בבא קמא נד ע"ב – דברות ספר דברים על הלוחות השניים

שאל רבי חנינא בן עגיל את רבי חייא בר אבא: מפני מה בדברות הראשונות לא נאמר בהם "טוב", ובדברות האחרונות נאמר בהם "טוב"?¹¹ אמר לו: עד שאתה שואלני למה נאמר בהם טוב, שאלני אם נאמר בהן טוב אם לאו, שאיני יודע אם נאמר בהן טוב אם לאו.¹² פלג אצל ר' תנחום בר חנילאי, שהיה רגיל אצל ר' יהושע בן לוי, שהיה בקי באגדה.¹³ אזל לגביה, א"ל: ממנו לא שמעתי, אלא כך אמר לי שמואל בר נחום אחי אמו של רב אחא ברבי חנינא, ואמרי לה אבי אמו של רב אחי ברבי חנינא: הואיל וסופן להשתבר.¹⁴

אבן עזרא הפירוש הקצר שמות לד א – מצטרף לזיהוי לוחות/דברות?

פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים - במין ובמידה.¹⁵ ויאמר הגאון,¹⁶ כי השניים נכבדים מהראשונים בשבעה דרכים: האחד, שתקן להם ארון ששם שם הלוחות; והשני, כי בשניים כתוב "ולמען ייטב לך" (דברים ה טז), שהוא טוב העולם הבא; והשלישי, כי יש עליהם שלש בריתות. והם: הנה אנכי כורת ברית (ו), כרתי אתך ברית (כז), ויכתוב על הלוחות את דברי הברית (כח); והרביעי, כי בס חלק מהשמים והארץ כגוף בן אדם,¹⁷ כמו: "העדותי בכס היום את השמים ואת הארץ" (דברים ל יט). והחמישי, שהראשונים הורידם ביום חול;¹⁸ והשישי, כי בעבורם קרן עור פני משה;¹⁹ והשביעי, שקבלום ישראל, כי התאבלו על הראשונות.²⁰ ואין צורך להשיב על דברי זה הגאון, כי ראיותיו הם כדברי חלום לא מעלים ולא מורידים, רק יצא עתק מפיו. והאומר כן חייב שילקה.²¹ כי ידוע כי מכתב האחרונים כמכתב הראשונים מכתב אלהים הוא. והנה הם במכתב שווים. והראשונים על דעתי (דעתו) בְּרָאָם השם, והשניים פְּסָלָם משה מאבן נבראת, והנה מעשה משה נכבד ממעשה אלהים? ולפי דעתי (דעתו), שבראשונים נכתבו עשרת הדברים כאשר הם כתובים בפרשת וישמע, ובשניים כאשר הם כתובים בפרשת ואתחנן. ושם אפרש.²²

¹¹ מדובר במצוות כיבוד אב ואם שבדברות הראשונים מנוסחת כך: "כַּבֵּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ לְמַעַן יֵאָרְכוּ יְמֶיךָ עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ" ואילו בדברות השניים, הנוסח הוא: "כַּבֵּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֶיךָ לְמַעַן יֵאָרְכוּ יְמֶיךָ וְלְמַעַן יֵיטֵב לְךָ עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ". ויש אגב עוד שלושה "למען יאריכו ימין" בתורה – מצא אותם.

¹² ראו פירוש שטיינזלץ: "איני בקיא בתורה לזכור דברים אלה". לא כולם ידעו את נוסח התורה שבכתב בע"פ וכנראה גם לא היה לפניהם, בכל רגע, ספר תורה כתוב. ובעלי האגדה היו יותר בקיאים בציטוט בע"פ של פסוקי התורה שבכתב. ראו עוד בעיונים של שטיינזלץ הצעה שמדובר בשאלה מה היה כתוב על הלוחות שנשברו (ואולי גם על הלוחות השניים שאבדו), האם נוסח הדברות של ספר שמות או נוסח הדברות של ספר דברים? ובעלי האגדה הדרשנים אולי יודעים ממסורות המדרש איזה נוסח של עשרת הדברות, זה של שמות או זה של ואתחנן, היה על הלוחות הראשונים.

¹³ אכן כך במדרשים רבים. אבל בבראשית רבה צד ה רבי יהושע בן לוי עצמו מחזר אחר בעלי אגדה שבדרום שיפרשו לו פסוק. בלוחות הראשונים לא היה כתוב "ולמען ייטב לך" משום שסופן להישבר ופשיטא שהכילו את נוסח עשרת הדברות של ספר שמות. ראו בהמשך הגמרא שם שהוא שואל ועונה: "וכי סופן להשתבר מאי הוי? (מה יהיה?) אמר רב אשי: חס ושלום, פסקה טובה מישראל". הטובה לא תיפסק מישראל. אבל מה שחשוב לעניינינו הוא החזרה הברורה של מקור זה על החידוש שראינו במדרש תנאים לדברים הקודם (לא ברור איזה מקור קדם לאיזה ואם לא שניהם מקור אחד הוא, אבל בנוסחאות שבידינו אלה שני מקורות שמחזקים זה את זה ומפחיתים את האפשרות שיש כאן העתקה לא נכונה). דברות ספר שמות היו על הלוחות הראשונים ואילו דברות ואתחנן היו על הלוחות השניים! לאמר, נוסח דברות ואתחנן לא נולד בספר דברים, אלא כבר בספר שמות פרק לד, בעצם הכתיבה החוזרת של הדברות על הלוחות! לא רק הלוחות הפיסיים "חזרו ונתחדשו להם", יאמרו מדרשים אלה עפ"י מדרש משלי הקודם, אלא גם הכתב שהוא תוכן הלוחות חזר והתחדש. הכתב המקורי של הלוחות שהשתברו, פרח וחזר למקומו ולמעטו הראשון בשמים! במקומו בא כתב חדש הכולל את כל השינויים שבנוסח דברות ואתחנן מול דברות יתרו ולצדו אולי גם את כל היסוד של "משנה תורה", כוחם של חכמים לשנות, "לא בשמים היא", "נצחוני בני" וכפי שנראה במדרש שמות רבה להלן. ובוודאי שהמוטיב הידוע של "לוחות ושברי לוחות מונחים בארון" (ברכות ח ע"ב ורבים אחרים) מקבל כעת משמעות חדשה ומהפכנית: שני נוסחים של עשרת הדברות יש בארון!

¹⁴ משמע מאותו חומר ובאותו הגודל.

¹⁵ רס"ג.

¹⁶ שמה הביא את הלוחות מעשה ידי אדם והקב"ה כתב עליהם "כמכתב הראשון".

¹⁷ והשניים ביום הכיפורים. וכבר פלפלו בעלי תריסין איך טלטל משה את הלוחות ביום הכיפורים ...

¹⁸ ראו שמות לד כט: "וַיְהִי בְּרִדְתַּי מִשֶׁה מֵהָרְסִי וְשִׁנִּי לַחַת הָעֵדֻת בְּיַד מֹשֶׁה ... וּמֹשֶׁה לֹא יָדַע כִּי קָרַן עוֹר פָּנָיו בְּדַבְרוֹ אֵת".

¹⁹ ואנו מבקשים להוסיף שמיני: יג מידות שנאמרו למשה בנקרת הצור כחלק ממעשה הלוחות השניים הקשור גם בבקשתו של משה "הראני נא את כבודך". זו התפילה המיוחדת המלווה את הימים הנוראים ויום הכיפורים בראשם: "כל זמן שישאל חוטאין - יעשו לפני כסדר הזה, ואני מוחל להם" (ראש השנה יז ע"ב). האם זו גם תשובה (חלקית) לשאלתנו בהערה 3 לעיל על חוסר אזכור הורדת הלוחות השניים בתפילות יום הכיפורים?

²⁰ מי יכול לכתוב כך? רק אבן עזרא שבהקדמתו לפירושו לתורה אומר: "הדרך החמישית, מוסד פירושי עליה אשית, והיא הישרה בעיני, נכח פני ד', אשר ממנה לבדו אירא, ולא אשא פנים בתורה".

²¹ יש הבדלי נוסחאות בכתבי היד של אבן עזרא זה, האם המשפט האחרון מתחיל במילים: "ולפי דעתי", או "ולפי דעתו". אם "ולפי דעתו", אזי אבן עזרא חוזר בו ומאמץ את שיטת רס"ג לאחר שתקף אותה במילים כה חריפות. אם "ולפי דעתו", נשאר אבן עזרא נאמן לשיטתו שאין לערבב את הלוחות עם הדברות. על הלוחות השניים היה כתוב בדיוק כמו בלוחות הראשונים וההבדלים בין דברות ספר שמות וספר דברים הם עניין אחר, עניין של הדיבור והשמיעה במעמד הר סיני: "זכור ושמור בדיבור אחד". אבל רס"ג כן מקשר את הלוחות הראשונים עם נוסח עשרת הדברות של ספר שמות, ואלה של ספר דברים עם הלוחות השניים ומגיש את

שמות רבה מו א – על הלוחות השניים כל התורה כולה

"וַיֹּאמֶר ה' אֵל מֹשֶׁה פֶּסֶל לֹךְ". זהו שכתוב: "וַיִּגְדֹּל לָךְ תַּעֲלָמוֹת חֻמָּה כִּי כַפְלִים לְתוֹשֶׁבֶה וְדַע כִּי יִשָּׂה לָךְ אֵלֹהִים מְעֹנָדָּה" (איוב יא ו) - אתה מוצא, בשעה שאמר לו הקב"ה למשה: "לך רד כי שחת עמך" (שמות לב ז), היה תופס בלוחות ולא היה מאמין שחטאו ישראל. אמר: אם איני רואה איני מאמין ... אפשר שלא היה משה מאמין בהקב"ה שאמר לו: "כי שחת עמך"? אלא הודיע משה דרך ארץ לישראל אפילו שיהא אדם שומע דבר מן יחיד נאמן, אסור לקבל עדותו לעשות דבר על פיו אם אינו רואה ... ראה משה שחטאו ושבר את הלוחות ... משל למלך שנטל אשה וכתב לה כתובה ונתנה ביד השושבין. לאחר ימים יצא עליה שם רע. מה עשה השושבין? עמד וקרע את הכתובה. אמר: מוטב שתהא נדונית כפנויה ולא כאשת איש. כך עשה משה ... שברם.²³ אמר לו להקב"ה: לא היו יודעין מה היו כתוב בהם ... ראה שאין לישראל עמידה וחיבר נפשו עמהם ושבר את הלוחות ואמר להקב"ה: הם חטאו ואני חטאתי ששברתי הלוחות. אם מוחל אתה להם, אף לי מחול ... ואם אין אתה מוחל להם, אל תמחול לי ... לא זז משם עד שפינה חטייה שלהם ... התחיל מצטער על שבור הלוחות. אמר לו הקב"ה: אל תצטער, בלוחות הראשונות לא היו אלא עשרת הדברות בלבד, ובלוחות השניים אני נותן לך שיהא בהם הלכות מדרשות ואגדות. זהו שכתוב: "וַיִּגְדֹּל לָךְ תַּעֲלָמוֹת חֻמָּה כִּי כַפְלִים לְתוֹשֶׁבֶה", ולא עוד אלא שאתה מבושר שמחלתי לך על חטייה שלך שנאמר שם: "וְדַע כִּי יִשָּׂה לָךְ אֵלֹהִים מְעֹנָדָּה".²⁴

ויקרא רבה לב ב פרשת אמור – נחצבו מאוהל משה

"וַיִּבְחַרְךָ מִשְׁפָּחָךְ אֶל תַּקְלָל עֲשִׂיר" (קהלת י כ). עשיר – זה משה. ומהיכן העשיר משה? אמר ר' חנן מִחֻצְבָּב של סמפירינון ברא לו הקדוש ברוך הוא מתוך אהלו ומשם העשיר משה, זהו שכתוב: "וַיֹּאמֶר י"י אֵל מֹשֶׁה פֶּסֶל לֹךְ שְׁנֵי לוחות" (שמות לד א), הפסולת שלך.²⁵

ההבדלים ביניהם. ומדרשים מאוחרים הוסיפו נופך משלהם, כאשר בדקו ומצאו שבדברות הראשונים (הלוחות הראשונים לשיטתם) יש את כל האל"ף ב"ת להוציא את האות ט"ת ואין ייצוג מלא לאותיות שבהן נבראה התורה (שיר השירים רבה א ג, איכה רבה פתיחתא כד). לא בכדי התווספה המילה "טוב" (נכון יותר "יטב") בדברות הלוחות השניים. ראו מדרש אגדה (בובר) שמות לד: "וכתבתי על הלוחות את הדברים. לפי שבלוחות הראשונות לא היה כתוב בהם ט', עד שנכתב ט' בלוחות האחרונות: אשר שברת. אמר לו הקב"ה: יישר כוחך ששברת, שאילולי לא נשתברו, נתייבו שונאיהם של ישראל כלייה". וכך הוא באותו מדרש בתחילת דברות ואתחנן: "אנכי ה' אלהיך. למה חזר עשרת הדברות? לפי שעשרת הדברות הראשונים היו כתובות בלוחות הראשונות, ואלו נכתבו בלוחות האחרונות". מדרש תנאים לדברים הנ"ל לא נשאר איפוא לבד ואיננו יחיד, עם כל הפליאה. ומי שרוצה להעמיק עוד בנושא זה, יעיין בפירוש תורה תמימה לדברים פרק ה הערה יב.

²³ כיון שנזקקנו כבר לעיל לנושא פריחת הכתב מעל הלוחות הראשונים, נביא את המדרש המרכזי בעניין, הגם שזו סטייה מסוימת מהנושא בו אנו דנים. ראו אבות דרבי נתן נוסח א פרק ב: "נטלן וירד והיה שמח שמחה גדולה. כיון שראה אותו סרחון שסרחו במעשה העגל אמר היאך אני נותן להם את הלוחות? מזיקני אותן למצות חמורות ומחייבני אותן מיתה לשמים ... חזר לאחוריו. וראו אותו שבעים זקנים ורצו אחריו. הוא אחז בראש הלוחות והן אחזו בראש הלוחות. חזק כחו של משה מכולן, שנאמר: ולכל היד החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל. נסתכל בהן וראה שפרח כתב מעליהן. אמר: היאך אני נותן להם לישראל את הלוחות שאין בהן ממש? אלא אחזו ואשברם, שנאמר: ואתפוש בשני הלחות ואשליכם מעל שתי ידי ואשברם". משה שבר את הלוחות כי הם היו אבן ריקה, בלי שום כתב עליהם. הכתובה נמחקה מעצמה ושוב לא היה לשטר שום ערך!

²⁴ מאד מומלץ לקרוא מדרש נפלא זה על שבירת הלוחות בשלמותו במקור, אך אין ספק שההפתעה הגדולה היא בסופו: בלוחות ראשונים היו רק עשרת הדברות. בלוחות השניים נוספו לנו הלכות, אגדות ומדרשים! וכך גם בשמות רבה מז ז כאשר משה מתייגע ללמוד את התורה בארבעים היום של עלייתו השלישית להר לקבלת הלוחות השניים, והקב"ה מעודד אותו: "אמר הקב"ה: נצטערתי! חייך אין אתה מפסיד. בלוחות הראשונות לא היו אלא י' הדברות בלבד. עכשיו שנצטערתי, אני נותן לך הלכות מדרשות ואגדות, שנאמר: כתוב לך את הדברים האלה". מפסוק אחרון זה: "וַיֹּאמֶר ה' אֵל מֹשֶׁה פֶּתַח לָךְ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כִּי עַל פִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה פָּרַתִּי אֶתְךָ בְּרִית וְאֶת יִשְׂרָאֵל" (שמות לד ז), שנזכר לקראת סוף שהותו של משה בהר לקבלת הלוחות השניים, לומדים חז"ל את מקורה של התורה שבע"פ – ראו דברינו [כתוב לך את הדברים האלה](#) בפרשת כי תשא. ומה היינו עושים אילולא חטא העגל? היינו בלי מדרשים והלכות? כצדוקים וכקראים? נשמח לקבל הסברים למדרש מפתיע זה. עד שיגיעו ההסברים המאירים, ראו שיר השירים רבה פרשה ב: "שמאלו תחת לראשי - אלו לוחות הראשונים, וימינו תחבקני - אלו לוחות השניים". הימין הוא בלוחות השניים! ראו כל המדרשים על התורה שניתנה בימין שהוא הכוח הבונה והיוצר. (ברכות ו ע"א, שבת סג ע"א ועוד). ראו עוד בירושלמי שקלים פרק ו הלכה א: "חנניה בן אחי רבי יהושע אומר: בין כל דיבור ודיבור דיקדוקיה ואותיותיה של תורה ממולאים בתרשים כימא רבא. רבי שמעון בן לקיש כד הוה מטי הדין קרייא הוה אמר: יפה לימדני חנניה בן אחי רבי יהושע, מה הים הזה בין גל גדול לגל גדול גלים קטנים, כך בין כל דיבור ודיבור דיקדוקיה ואותיותיה של תורה". לפי עניינה של הסוגיה שם בירושלמי (מידות הלוחות ואופן הכנסתן לארון, מחלוקת ר' יהודה ור' מאיר), הסברה נותנת שמדובר בלוחות השניים. ושוב אנו מגיעים כמובן לרש"י החותם את התורה בסוף פרשת וזאת הברכה: "לעיני כל ישראל - שנשא לבו לשבור הלוחות לעיניהם, שנאמר (לעיל ט, יז) ואשברם לעיניכם, והסכימה דעת הקב"ה לדעתו, שנאמר: אשר שברת - יישר כוחך ששברת". אולי משום שאם לא היה שובר לא היו לנו המשנה והתלמוד ומדרשים ואגדות ורש"י היה כותב רק פירוש רק לתורה ולא לתלמוד ומפסיק שם ...

²⁵ המדרש הקודם מחזיר אותנו למחצב הלוחות השניים. לעיל ראינו את השיטות שהן נחצבו כלוחות הראשונים מאבן הספיר שתחת כסא הכבוד. מדרש זה מחזיר אותנו לשיטה שלוחות השניים היו מעשה אדם, כשיטת רבי יוחנן בן זכאי מייסד כרם ביבנה, ומוסיף שחציבתן הייתה ממחצב אבן הסמפיריון (ספיר) שהיה בתוך אהלו של משה – הוא בית האולפנה שייסד משה! ראו דברינו [אזהב מועד הפרטי והכללי](#) בפרשת ויקרא שם הראינו את בית המדרש שפועל לצד המשכן ובית המקדש מתחילת הדרך ואפילו הקדים אותו ויימשך הרבה אחרי שזה נחרב... מבית המדרש נחצבו הלוחות השניים, שם נחצבו וייחצבו כל חידושי התורה של חכמים ובית

פתרון תורה פרשת וידבר עמוד 110 – יפה הצניעות

אמר ר' יצחק: בוא וראה כמה יפה צניעות לפני הקב"ה. שבשעה שנתן הקב"ה תורה לישראל, נתנה להם בפרהסיא ... "כי ביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם", "וכל העם רואים את הקולות", "ארץ רעשה", "רכב אלהים רבותיים אלפי שנאן" ... נתנה להם בפומבי גדולה. ירד משה והלוחות בידו ראה את העגל שעשו ישראל נטלן ושברן. וכיון שאמר לו הקב"ה: עשה לוחות אחרונים, אמר משה לפני הקב"ה: מי יעלה עמי? אמר: לא יעלה עמך שום בריה שבעולם, שנאמר: "ואיש לא יעלה עמך" ... דע כמה יפה צניעות לפני הקב"ה, לשעבר היה הקב"ה מדבר עם משה בכל מקום בפרהסיא בסנה במדין במצרים, כיון שראה צניעות יפה התחיל מדבר עם משה מתוך משכן.²⁶

מדרש תהלים (בובר) מזמור ח – מצוות בשר בחלב מפי התינוק

ועשה הקב"ה חסדו, ונתן אותה למשה, ככלותו לדבר כל הדברים אל המלאכים ... עשו ישראל אותו מעשה, ונשתברו הלוחות, שמחו מלאכי השרת, ואמרו: עכשיו תחזור התורה אלינו. וכשעלה משה לקבלה פעם שנייה, אמרו מלאכי השרת: רבש"ע, והלא אתמול עברו עליה, שכתבת בה: "לא יהיה לך אלהים אחרים!" אמר להם הקב"ה: בכל יום הייתם קטיגורין ביני לבין ישראל, לא אתם כשירדתם אצל אברהם אכלתם בשר בחלב? שנאמר: "ויקח חמאה וחלב ובן הבקר וגוי' ויאכלו" (בראשית יח ח). ותינוק שלהם כשהוא בא מבית רבו, ואמו נותנת לו פת ובשר וגבינה לאכול, והוא אומר לה: היום למדני רבי, לא תבשל גדי בחלב אמו (שמות לד כו).²⁷ לא מצאו לו מענה. באותה שעה אמר הקב"ה למשה: "כתוב לך את הדברים האלה" (שמות לד כז), עד שאין להם מענה ותשובה.²⁸

עירובין דף נד עמוד א – בשבח לוחות הראשונים?

ואמר רבי אלעזר: מאי דכתיב: "חרות על קלחת" (שמות לב טז)? - אלמלי לא נשתברו לוחות הראשונות לא נשתכחה תורה מישראל.²⁹

המדרש – כל מה שתלמיד וותיק עתיד לחדש שיסודו בסיני. כל תלמיד שמחדש תורה לאמיתה הוא כמשה. ושוב, הרוצה לחבר את הסמפירין עם [לבנת הספיר](#) המסמלת את הסבל האנושי, את צער הציבור וסבלו – מוזמן לעשות זאת.

²⁶ ראו גם תנחומא (בובר) פרשת מקץ סימן ח: "ויאמר יעקב לבניו למה תתראו. אמר להם יעקב: בבקשה מכם, היו מצניעים עצמיכם, שאין קשה מעין הרע. וכן אתה מוצא בלוחות הראשונות, על ידי שניתנו בגדולה נשתברו, שנאמר וכל העם רואים את הקולות (שמות כ יד), אבל הלוחות השנים כשניתנו, לא ראה אותם אלא משה, שנאמר ואיש לא יעלה עמך". אולי הצניעות, המושכת למשכן ולבית המדרש, שם [כל מה שתלמיד עתיד לחדש](#) כבר נאמר למשה בסיני, היא המוטיב המשלים את המדרש הקודם. בצניעות, בלוחות מעשה ידי אדם, בערבות של השובבין, בלימוד אישי ובחבורה, מתפתחים ההלכות, המדרשות והאגדות. לא בקולות וברקים וקול שופר חזק. ואם נלך עוד צעד ונחבר את הפירוש/מדרש המאוחר הזה, פתרון תורה, לא רק עם שמות רבה הקודם, אלא גם עם מדרש תנאים לדברים וגמרא בבא קמא, שמזהים את הלוחות השניים עם הדברות השניים, הרי לנו שכבר בלוחות השניים התחילה תורה שבע"פ, התחיל הפירוש לדברות הראשונים והכל בצניעות הלימוד של בית המדרש ולא "בקולות וברקים".

²⁷ אזכור איסור בשר בחלב, "לא תבשל גדי בחלב אמו", איננו מקרי. ראו שמות לד, פסוקים יא-כו, המצוות שנצטווה משה בעלייתו השנייה להר סיני לקחת את הלוחות השניים!

²⁸ אלא שגם כתיבה זו, עפ"י רוב המדרשים, היא רק של התורה שבכתב ולא של התורה שבע"פ – ראו בדברינו [כתוב לך את הדברים האלה](#) בפרשת כי תשא – ודיני בשר בחלב רובם ככולם הם תורה שבע"פ. כך או כך, ראו איך מדרש זה "מעתיק" את המדרש הידוע במסכת שבת פח ע"ב - ויכוח משה והמלאכים, ללוחות השניים! לעלייתו השנייה של משה להר סיני, אחרי חטא העגל! אלא שכאן הדברים קשים יותר. אם בלוחות הראשונים המלאכים טוענים: "מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו - חמודה גנוזה שגנוזה לך ... אתה מבקש ליתנה לבשר ודם?" (שבת פח ע"ב), כאן הם כבר יכולים להצביע על 'התנסות בפועל'. כאן הקב"ה עונה להם והתינוק שמקפיד על בשר בחלב הוא התשובה. כבר ירדה התורה ובדמות לוחות השניים והם בידי בני האדם לטוב או למוטב.

²⁹ דרשות רבות נאמרו על פסוק זה (כגון: "אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה", אבות ו ב), ואנו רוצים להידרש לנושא שכחת התורה. דרשה זו היא לכאורה בשבח הלוחות הראשונים ומאזנת את הדרשות הקודמות בשבח הלוחות השניים. אילו לא נשברו הלוחות הראשונים הייתה התורה בלתי נשכחת ומצויה ופתוחה לכל ותמיד. ראו דברי רמב"ן על מעלת הלוחות הראשונים שהיו כתובים "באצבע אלהים", בפירושו לשמות לב טז, אמנם בהקשר עם שבירתם בידי משה: "הזכירו בכאן לספר במעלתן, לומר כי לא נמנע משה בכל זה מלשבר אותם". ובעקבותיו הכתב והקבלה שמות לב טז: "אלמלא לא נשתברו לוחות ראשונות לא נשתכחה תורה מישראל כי כיון שהיה הכל מפורש ומבואר על הלוחות, הגלה והנסתר, ההלכות והאגדות, לולא שגרם החטא לשבירת הלוחות היה הכל מבורר לעיני כל הדורות, ולא היה לנו שום ספק ביסודותיה ובפרטותיה". אבל פרשנים אחרים מקשרים את האמירה הזו של ר' אלעזר עם אמירות אחרות שלו בגמרא עירובין שם על הצורך להתייגע בלימוד התורה כגון: "מאי דכתיב: לוחות אבן? - אם אדם משים עצמו את לחייו כאבן זו, שאינה נמחית - תלמודו מתקיים בידו" (דעת זקנים מבעלי התוספות). ראו עוד בפירוש משך חכמה שמות לד כז: " ... אבל כעת צריך כל אדם ליגע לזכר חומריותו בתכונות נפשו, במדות ישרות וטהורות, גם לעמוד על לימוד התורה ולהשחיר את פניו כעורב, ואח"כ לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא בסיעתא דשמיא, וכל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ". ובהקדמה לספר שערי ישר לרב שמעון שקופ: "אלמלא לא נשתברו הלוחות הראשונות לא נשתכחה תורה מישראל, היינו שהיתה סגולה בהם שאם למד אדם פעם אחת, היה שמור בזכרונו לעולם, וענין זה הרגיש משה רבינו ע"ה שעלול ע"ה להיות חילול הקודש נורא מאד, שאפשר שיזדמן שיהיה איש מושחת ומוגואל במעשים רעים, בקי בכל חדרי התורה". ונראה שגלשונו לנושא שכחת התורה עליו הרחבנו בדברינו [כי לא תשכח מפי זרעו](#) בפרשת וילך.

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים 1: ראו אבות דרבי נתן נוסח ב פרק לז: "עשרה דברים עלו במחשבה: ירושלים. ורוחות האבות. ואור הצדיקים. וגיהנם. ומי המבול. ולוחות השניים. והשבת. והמקדש. והארון. ואור העולם הבא". לוחות שניים הם מאותם דברים שעלו במחשבה להיבראות, או נבראו בערב שבת בין השמשות, או בכלל קדמו לבריאת העולם, היינו כל הדברים שאינם מנויים כחלק מהבריאה, אבל נחשבים למעין בריאה בפני עצמה. נבראו בפוטנציאל והתממשו ברגע המתאים. אך מה זה אומר על הלוחות הראשונים? שבדומה לגן העדן, לעולם הצמחונות, לאור שנגז, לעולם שלפני המבול, ידע הקב"ה שאלה יצירות 'אידיאליסטיות' שלא יחזיקו מעמד, ויצר מראש את פוטנציאל החלופה?

מים אחרונים 2: פעמיים שלוש הערנו במהלך הדף על אי אזכור אירוע לוחות שניים ביום הכיפורים. ובפרט לאור המשנה בסוף מסכת תענית שקובעת "לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים", והגמרא ששואלת: "בשלמא יום הכפורים - משום דאית ביה סליחה ומחילה, יום שניתנו בו לוחות האחרונות. אלא חמשה עשר באב מאי היא?". יום כיפור הוא יום טוב לא רק בשל הכהן הגדול שנכנס ויצא בשלום מבית קדשי הקדשים, אלא בשל מתן לוחות שניים – זה פשיטא וניחא! הכיצד נעלם מוטיב חשוב זה ממחזור תפילותינו ביום זה? יום שלם עמדנו והתפללנו והתפייטנו לרוב, ולא הזכרנו "פשיטא" זו אפילו פעם אחת? וכבר הקדשנו לנושא זה גיליון מיוחד בשם [יום מתן לוחות שניים](#) ביום הכיפורים.

מים אחרונים 3: מקור חשוב שלא הספקנו לכלול בדף הוא פירוש העמק דבר על הפסוק בשמות לד: "וכתבתי על הלוחות את הדברים", ואלה מקצת מדבריו: "דבלוחות הראשונות לא ניתן כח החידוש אלא מה שקיבל משה דיוקי המקראות והלכות היוצא מזה, אבל לא לחדש דבר הלכה על ידי י"ג מדות וכדומה היות התלמוד, ולא היה תורה שבע"פ אלא דברים המקובלים מפי משה, ומה שלא היה מקובל היו מדמים מילתא למילתא. אבל בלוחות השניות ניתן כח לכל תלמיד ותיק לחדש הלכה ע"פ המדות והתלמוד, אלא שמתחלה לא עסקו בזה אלא משה וזרעו, ובערבות מואב הוכיח משה לישראל שיקבלו זה הדרך ... ומזה הטעם עצמו צוה הקב"ה שיהיה הלוחות השניים בפיסול ידי משה, לא משום שלא זכו למעשה אלהים, אלא להורות דהלכה המתחדשת בכח לוחות הללו היא השתתפות עמל האדם בסיעתא דשמיא". ובהמשך דבריו שם הוא משווה את התלמוד הירושלמי ללוחות הראשונים ואת התלמוד הבבלי ללוחות השניים ואומר: "וכדומה לזה היו אח"כ שני התלמודים, דהירושלמי קדושתו רבה מהבבלי באשר נעשה ע"י אמוראי קמאי ... שקדושת הראשונים יותר לכיין את האמת, וגם כי קדושת ארץ ישראל היה מועיל. מכל מקום הרי ידענו דכח תלמוד בבלי מכובד מהירושלמי ... כוחה הנפלא להאיר הלכה אפילו במחשכים היינו בבבל וחופץ לארץ, שאין בה אור ארץ הקודש, ולולי כח התלמוד בבלי לא הגענו לאור ההוראה שם וכו' ". ואת כל זה הוא מקשר שם לנושא שבירת הלוחות ולדברי ריש לקיש בגמרא מנחות צט שלפעמים ביטולה של תורה הוא יסודה. ראו דבריו במלואם שם במקור.

מים אחרונים 4: בדף זה נגררנו אחרי מדרש שמות רבה מו א שיחד עם שמות רבה מז ז (ופשט פסוקי התורה) מקשרים את התורה שבע"פ עם הלוחות השניים. אבל יש מדרשים שחולקים, וסבורים שתורה שבע"פ ניתנה כבר במתן תורה ובלוחות הראשונים. ועל כך הרחבנו בדברינו [כתוב לך את הדברים האלה](#) בפרשת כי תשא. ראו דברינו שם.